

Inklusion gennem Mangfoldighed i Københavns Kommunes Borgerinddragelse

ETIs vidensgrundlag til anbefalinger 2012

Indhold

Forord	2
Kap. 1: Indledning	2
Etniske minoriteters medborgerskab og borgerdeltagelse	2
Eksperttænketaank for Integrations fokus	4
Kap 2: Anbefalinger til Københavns Kommunes Inklusionsindsats	4
Anbefaling 1: Klar Strategi for borgerinddragelse	4
Anbefaling 2: Rum til innovative projekter	7
Anbefaling 3: Øget fokus på individuel kapacitetsopbygning	8
Anbefaling 4: Fokus på målgruppeanalyse	8
Kap. 3: Kommunens arbejde med borgerinddragelse i dag	9
Forskellige tilgange til borgerne	11
Borgerens adgang til lokale beslutningsprocesser	12
Områdefornyelserne	12
Lokaludvalgene	13
Helhedsplanerne	14
Andre aktører	14
Kapitel 4: ETIs arbejde og anbefalingernes kontekst	15
Vidensindsamling	15
Hvorfor skal borgerne inddrages?	16
Barrierer for aktiv deltagelse	18

Ressourcer til deltagelse	20
Litteratur	21

Forord

Københavns Kommune er stor og mangfoldig. Begge dele skaber muligheder, men også udfordringer. Især inklusionsudfordringerne er der behov for, at vi bliver bedre til at håndtere. Det kræver et større kendskab til de praktiske erfaringer med inklusion og et større fokus på de mange styrker, der er ved mangfoldigheden i Københavns Kommune.

Eksperttænk tank for integration (ETI) indsamler viden og fungerer som sparringspartner i arbejdet med at løse inklusionsudfordringerne i Københavns Kommune og blev etableret i 2010. I 2011 præsenterede ETI sine første anbefalinger om Skolen i byen. Her præsenteres ETIs andet sæt af anbefalinger om borgerinddragelse.

Kap. 1: Indledning

Københavns kommunes Borgerrepræsentation ønsker at skabe en by, hvor forskellighed er en styrke, hvor alle har mulighed for at være med, og hvor medborgerskab kommer alle ved. Derfor har Københavns Kommunes Borgerrepræsentation vedtaget Inklusionspolitikken 2011-2014, og i forlængelse heraf opstillet det mål at blive den bedst inkluderende storby i år 2015.

I inklusionsaftalen forstås inklusion som ”oplevelsen af at høre til”, og medborgerskab forstås som borgerens mulighed for aktivt at bruge de demokratiske rettigheder i København. En aktiv medborger defineres som en borger, der tager ansvar for fællesskabet og udviser tolerance og imødekommenhed (Københavns kommune 2010-4).

Etniske minoriteters medborgerskab og borgerdeltagelse

I Danmark ligger graden af medborgerskab og den generelle borgerdeltagelse højt i forhold til andre lande. Når graden af deltagelse blandt etniske minoriteter måles særskilt, er det dog tydeligt, at der i Danmark er

en udfordring i forhold til de etniske minoriteters medborgerskab og borgerdeltagelse. Ifølge Integrationsministeriets Rapport "Medborgerskab i Danmark" fra 2011 konkluderes det eksempelvis:

- deltagelsen i foreningslivet er markant lavere blandt borgere med etnisk minoritetsbaggrund. (Borgere med etnisk minoritetsbaggrund er i gennemsnit medlem af 1,6 foreninger mod 3,1 hos en gennemsnits etnisk majoritetsborger).
- graden af social tillid er lavere blandt borgere med etnisk minoritetsbaggrund. (70% borgere med etnisk majoritetsbaggrund og 40% borgere med etnisk minoritetsbaggrund svarer positivt på, om de mener, de kan stole på de fleste mennesker).
- en større del af borgere med etniske minoritetsbaggrund oplever, at deres indsats i samfundet ikke anerkendes tilstrækkeligt. (Eksempelvis svarer 13% borgere med etnisk majoritetsbaggrund mod 31% borgere med etnisk minoritetsbaggrund, at de *ikke* mener, at deres arbejde svarer til deres kvalifikationer).
- der findes en lille gruppe borgere, der "stiller sig uden for samfundet i den forstand, at de hverken er politisk interesserede, følger med i politik i medierne, deltager i politik i bredeste forstand, eller deltager i fritids og foreningsliv" (Integrationsministeriet 2011: 18). 15% borgere med etnisk minoritetsbaggrund kan henregnes til denne gruppe mod 4% borgere med etnisk majoritetsbaggrund.

I Københavns Kommune måles inklusionen gennem Inklusionsbarometret, der måler graden af inklusion gennem tal for overledighed, oplevet tillid og fællesskab, oplevet diskrimination og en række andre indikatorer. Der er generelt en lavere score blandt borgere med etnisk minoritetsbaggrund end blandt etniske majoritetsborgere (Københavns Kommunes Inklusionsbarometer). Således viser inklusionsbarometret:

- at der blandt borgere med etnisk minoritetsbaggrund er en overledighed på 11,2%
- at 8% borgere med etnisk majoritetsbaggrund har oplevet diskrimination mod 21% borgere med etnisk minoritetsbaggrund
- Den samlede inklusionsscore, der er det sammenlagte resultat af alle indikatorerne, viser, at 68% borgere med etnisk minoritetsbaggrund generelt oplever at være inkluderet mod 74% borgere med etnisk majoritetsbaggrund.

Hvis Københavns Kommune skal leve op til sin egen målsætning om at blive den bedst inkluderende storby, er det således vigtigt, at der sættes fokus på, hvordan muligheden og interessen for deltagelse og opnåelse

af indflydelse og medejerskab til byen øges, samt hvordan graden af oplevet tillid blandt byens etniske minoritetsborgere højnes.

Eksperttænk tank for Integrations fokus

Eksperttænk tank for Integration (herefter ETI) har efter drøftelser med Beskæftigelses- og Integrationsudvalget valgt at beskæftige sig med Byens Borgerinddragelse med henblik på at fremkomme med anbefalinger til, hvordan kommunen kan gøre det mere tilgængeligt og attraktivt at deltage i borgerinddragende tiltag i kommunalt regi, særligt blandt borgere med etnisk minoritetsbaggrund.

Efter interne drøftelser har ETI valgt at fokusere på spørgsmålet: *Hvordan styrker man de etniske minoriteters indflydelse i kommunale beslutninger om lokal samfundsudvikling?*

ETI har i sit arbejde med inddragelsesmetoder og muligheder fokuseret på områdefornyelse som en gennemgående case. Det skyldes tre forhold:

1. Områdefornyelserne arbejder på tværs af alle kommunens syv forvaltninger.
2. Borgerinddragelsen og den aktive borgerdeltagelse indgår som en hjørnesteen i udviklingsarbejdet i områdefornyelserne. Derfor er der akkumuleret store mængder viden om borgerinddragelse.
3. Områdefornyelserne er det sted i kommunen, der oftest inddrager borgerne i det overordnede udviklingsarbejde.

Områdefornyelserne er endvidere en interessant case for ETIs problemfelt, fordi der blandt de boligområder, der indgår i områdefornyelserne, er områder med en høj koncentration af borgere med etnisk minoritetsbaggrund, borgere uden for arbejdsstyrken og andre, der kan opleve særlige barrierer i forhold til deltagelse i borgerinddragende processer. Områdefornyelserne opererer altså i områder, hvor der er brug for særlige metoder til at engagere et repræsentativt udsnit af områdets borgere for at sætte deres ressourcer i spil.

Kap 2: Anbefalinger til Københavns Kommunes Inklusionsindsats

Anbefaling 1: Klar Strategi for borgerinddragelse

ETI anbefaler, at hver forvaltning fremover udvikler en klar strategi for, hvordan borgerinddragelse kan anvendes til at nå målene i den enkelte forvaltnings handleplan for inklusion. Anbefalingen tager

udgangspunkt i, at etniske minoriteter er underrepræsenterede i lokalpolitiske beslutningsprocesser, og at der ikke er tydelige indsatser, der retter sig mod etniske minoriteter. Denne strategi bør være styrende for de enkelte inddragende projekter i forvaltningens regi. ETI anbefaler endvidere, at forvaltningerne inddrager arbejdet med at anvende borgerinddragelse til at nå målene i afrapporteringen til statusrapporten for inklusionspolitikken.

ETIs vidensindsamling har tydeliggjort, at nogle af de barrierer, der findes for deltagelse i borgerinddragende aktiviteter, skyldes en manglende refleksion over indsatsens formål, målgruppe og metode i et langsigtet perspektiv. De kommunale aktører bør ud over at gøre rede for, hvordan det enkelte projekt passer ind i forvaltningens inddragelsesstrategi, forholde sig til tre overordnede guidelines i deres tilrettelæggelse af konkrete projekter:

1. **Hvorfor:** Det er vigtigt at gøre sig klart, *hvorfor* borgerinddragelse er relevant inden aktiviteter sættes i gang. Det er i den forbindelse vigtigt at skelne mellem *borgerinddragelse*, hvor borgernes input og ressourcer inddrages i beslutnings- og implementeringsprocesser, og *borgerrettede* aktiviteter, hvor borgerne ikke nødvendigvis får mulighed for at komme til orde. Valg af inddragelsesmetode og målgruppe for inddragelsen varierer, alt efter om inddragelsen skal foregå, fordi borgerne besidder relevant viden, om det er for at sikre forankring og ejerskab i projekterne, eller om det er for at udnytte borgernes ressourcer.
2. **Hvem:** Det er vigtigt at gøre sig klart, hvilke borgere man i særlig grad ønsker at inddrage og hvorfor. Derfor er det vigtigt at klargøre relevanskriterier for repræsentativitet. Alt efter hvilken indsats der er tale om, kan relevanskriteriet variere, og hvor det i nogle tilfælde kan være hundeejere, der er relevante at inddrage i beslutningsprocessen, kan det i andre tilfælde være særlige etniske minoriteter eller unge uden eget værelse. Her er det vigtigt at have et resourcesyn på borgerne og anerkende, at alle borgere besidder ressourcer, som de kan byde ind med. Den arbejdsløse og sprogligt svage flygtning kan måske fungere som gatekeeper til et stort netværk i lokalsamfundet, eller på anden måde vise sig at besidde vigtige ressourcer med betydning for et projekts gennemførelse. For at kunne udføre dette i praksis, er det vigtigt at differentiere målgruppen, og være opmærksom på, at borgere med etniske minoritetsbaggrund er lige så forskellige som alle øvrige borgere, og at det derfor ikke er hensigtsmæssigt at have den samme tilgang til alle borgere med etnisk minoritetsbaggrund.

3. Hvordan: ETIs vidensindsamling har vist, at der findes borgergrupper – herunder også blandt borgere med etnisk minoritetsbaggrund – som det kan være vanskeligt at nå med traditionelt inddragende metoder. For at nå disse grupper, er det vigtigt nøje at overveje de inddragelsesmetoder, man ønsker at anvende, og der vil som regel være behov for at anvende flere forskellige borgerinddragende metoder samtidig. Særligt i forhold til at inddrage socialt marginaliserede borgere viser erfaringerne, at der er behov for en personlig opsøgende indsats, der eksempelvis kan være centreret omkring foreninger, på gaden, i hjemmene, i vaskekældre eller hvor et sådant møde vil kunne foregå. Samtidig er det vigtigt at være opmærksom på, at succesfuld borgerinddragelse kræver meget tid og forberedelse, og at den største arbejdsindsats i mange tilfælde ligger i forberedelsesarbejdet.

Baggrund for 1. Anbefaling: Tydeliggør værdien i borgernes viden

En af hovedårsagerne til at inddrage borgerne er en erkendelse af, at borgerne besidder den afgørende viden om, hvordan kommunens ydelser, tilbud, anlæg etc. skal konstrueres for bedst muligt at imødekomme borgernes ønsker og behov. Når det ikke lykkes at konstruere disse tilbud på den rigtige måde, kan konsekvensen være, at borgerne fravælger tilbuddet, ikke anvender det i det ønskede omfang, eller at det skaber problemer for kontakten mellem kommunen og borgeren. Derfor er det et problem for inddragelsesprocessen, hvis der er hele befolkningsgrupper, der ikke i tilstrækkelig grad er repræsenterede.

Hver enkelt forvaltning har gennem deres handleplan for inklusionspolitikken identificeret en række områder, hvor der bør sættes ind og gøres en ekstra indsats for at gøre København til en mere inkluderende by. Den forankring hos borgeren, som udviklingsprojekters succes i sidste ende er afhængige af, sikres ved at identificere de områder, hvor inddragelse af borgerne giver mening i opgaveløsningen, og udvikle en strategi for, hvem, hvorfor og hvordan der skal inddrages,

Hvis man gør inddragelsesstrategien styrende for de enkelte projekter, sikres det, at hver enkelt initiativ tænkes ind i en større ramme, således at der altid kan argumenteres for, på hvilken måde det enkelte initiativ bidrager til det langsigtede mål.

Anbefaling 2: Rum til innovative projekter

ETIs vidensindsamling viser, at udviklingen af nye metoder til borgerinddragelse sker i forbindelse med afholdelse af aktiviteter eller projekter, som har andre formål end metodeudviklingen. Det skaber udfordringer i forhold til at tage chancer og at prøve helt nye ”ud af boksen-tiltag”. Derfor anbefaler ETI:

1. Metodeudvikling bør indskrives som et tungtvejende element i projektansøgningen til næste områdefornyelse. Det er vigtigt, at forvaltningerne igangsætter tiltag, der alene skal afprøve og evaluere helt nye metoder i forhold til at inddrage en svært tilgængelig målgruppe i de kommunale beslutningsprocesser. For at kunne opnå dette, er det vigtigt, at der afsættes midler til at opstarte projekter alene med dette formål.
2. Erfaringer og evalueringer bør indsamles og stilles til rådighed i et let tilgængeligt forum, der kan formidles til alle interesserede.
3. Der bør lægges vægt på at sikre forankringen af de nyudviklede metoder, der viser sig at have en positiv indflydelse på etniske minoritetsborgeres lyst, evne og mulighed for at engagere sig i de kommunale udviklingsprocesser.

ETI har knyttet denne anbefaling til områdefornyelserne, fordi disse er eksempler på store og langsigtede projekter, der allerede i dag arbejder med mange forskellige metoder til inddragelse. Områdefornyelserne går på tværs af forvaltninger og kommer i kontakt med alle typer borgere, og er derfor et godt sted at forankre en sådan metodeudvikling.

Baggrund for 2. Anbefaling: Skab rum for den vilde tanke

Områdefornyelserne, lokaludvalgene og andre, der forestår borgerinddragende processer i kommunen i dag, er alle underlagt en økonomisk ramme og en forventning til, at de lykkes med deres indsats. Det kan gøre det svært at tage vilde chancer og afprøve helt nye ideer. Vidensindsamlingen har vist, at de, der forestår de borgerinddragende processer, på den ene side meget gerne vil udvikle og afprøve nye metoder, men på den anden side ikke oplever, at de har ressourcerne til det. Hvis kommunen gerne vil have udviklet nye metoder til inddragelse af borgergrupper, der normalt ikke deltager, eksempelvis etniske minoritetsborgere, er der derfor behov for et ”inddragelseslaboratorium”, hvor nye ideer kan udvikles og afprøves uden fare for, at vigtige borgerinddragende processer fejler.

Anbefaling 3: Øget fokus på individuel kapacitetsopbygning

ETI anbefaler, at forvaltningerne i udarbejdelsen af deres inddragelsesstrategi, som nævnt i anbefaling 1, bestræber sig på at styrke den individuelle kapacitetsopbygning. Det kan man gøre på to måder:

- a) gennem målrettede tilbud om "uddannelse" eller kursus i borgerrettigheder, hvor man lærer borgerne om, hvordan de indgår i demokratiske beslutningsprocesser og mødeformer, hvilke platforme for indflydelse der findes i deres lokalområder etc.
- b) ved at identificere allerede eksisterende indsatser, hvor borgere rustes til at mestre eget liv. Fx bydels-mødre, sundhedstiltag etc. Sådanne tiltag kan med fordel tænkes ind i borgerinddragende processer, som en del af borgernes øgede bevidsthed om egen mulighed for at indgå i de kommunale beslutningsprocesser og for at få indflydelse på lokalområdets udvikling.

Baggrund for 3. Anbefaling

ETIs vidensindsamling viser, at en af de store barrierer for deltagelse, særligt blandt borgere med etnisk minoritetsbaggrund og socialt marginaliserede borgere, er manglende overblik over indflydelseskanaler, manglende ressourcer til at indgå i de inddragende processer samt manglende tillid til, at det kan betale sig at engagere sig.

Derfor er det vigtigt, at kommunen i højere grad tænker individuel kapacitetsopbygning ind i borgerinddragelsesstrategien. Nogle borgere har ressourcer, men mangler viden om muligheder eller tillid til det offentlige, andre mangler konkret hjælp til at løse praktiske problemer som sproglige barrierer, mens det for andre igen kan være en udfordring at møde andre mennesker uden for hjemmet.

Gennem en individuel kapacitetsopbygning kan kommunen hjælpe borgerne til at deltage i de politiske og sociale sammenhænge, der er nødvendige for at få indflydelse samt til at forstå, hvad man som borger kan få indflydelse på, og hvordan man gør det.

Anbefaling 4: Fokus på målgruppeanalyse

ETI anbefaler, at kommunale aktører grundigt analyserer og kortlægger det område indsatsen skal iværksættes indenfor, når de sætter større projekter i gang. Der bør i en sådan analyse gives et billede af beboerne og den socioøkonomiske sammensætning i området, af frivillige foreninger og af virksomheder, der kunne have interesse for indsatsen. Det er vigtigt, at den myndighed, der skal forestå en

borgerinddragelsesproces, ved, hvordan civilsamfundet og befolkningssammensætningen ser ud i et givent område, hvis det skal kunne godtgøres, at de, der deltager i processen, er repræsentative for områdets beboere, og at indsatsen til fulde udnytter de ressourcer, der ellers er i området.

Baggrund for 4. Anbefaling: Kend dine borgere

ETIs vidensindsamling viser, at det er svært at arbejde med repræsentativitet i borgerinddragelse. De personer, der vælger at deltage, er ikke nødvendigvis repræsentative for områdets beboere, men ofte må projekterne "tage til takke" med de, der ønsker at deltage.

Projektet kan i højere grad sikre, at de, der deltager, er repræsentative for områdets beboere, ved at foretage en demografisk målgruppe analyse. Det kan man eventuelt gøre gennem aktiv rekruttering i målgruppen, samt sikre en differentiering af borgergrupper, således at eks. minoritetsetniske borgere fremstilles med den diversitet, der eksisterer indenfor denne gruppe.

Kap. 3: Kommunens arbejde med borgerinddragelse i dag

Borgerinddragelse foregår på mange niveauer og måder. I dette kapitel beskriver vi nogle af dem.

Borgerinddragelse er ikke et entydigt begreb. Eksempelvis kan det være svært at sætte en skarp grænse for, hvornår noget er inddragelse af borgeren, og hvornår der i stedet er tale om en "borgerrettet aktivitet", der er kendetegnet ved at være mere fokuseret på socialt samvær og fællesskabsskabende aktiviteter end på egentlige beslutningsprocesser. Således er der ikke enighed blandt de interviewede i den kvalitative undersøgelse foretaget af Als Research om, hvad borgerinddragelse er. Nogle regner sociale arrangementer, happenings og sociale netværksgrupper som borgerinddragelse, mens andre understreger nødvendigheden af påvirkningsmuligheder, før der kan være tale om borgerinddragelse (Als Research 2012).

Blandt de inddragelsesmetoder, der er identificeret i ETIs samlede vidensindsamling, skal blandt andet nævnes:

- Udsendelse af informationsmateriale
- Vidensindsamling
- Borgerrettede aktiviteter
- Direkte opsøgende kontakt
- Individuel opkvalificering af borgere

- Møder
- Workshops/ events
- Arbejdsgrupper/ styregrupper
- Indirekte inddragelse gennem andre indsatser, netværk og foreninger.

De forskellige inddragelsesmetoder bruges dog ofte samtidig og kompletterer hinanden. Eksempelvis synes der, blandt de, der har været inddraget i vidensindsamlingen, at være enighed om, at udsendelse af informationsmateriale ikke er en effektiv metode, hvis formålet er at inddrage borgeren. Samtidig erkender disse også nødvendigheden af, at borgerne informeres om deres mulighed for at påvirke udviklingsprocesser i deres lokalområde, før man kan begynde en inddragelsesproces. Derfor kombineres uddeling af informationsmateriale ofte med borgerrettede aktiviteter, events og direkte opsøgende kontakt. Borgerrettede aktiviteter evner til at tiltrække borgere og få dem i tale kan altså anvendes til at informere om de udviklingsprocesser, der er i gang i et område, og hvilke muligheder borgerne har for at påvirke dem.

Flere af de personer, ETI har været i kontakt med i forbindelse med vidensindsamlingen, understreger netop det personlige og uformelle møde mellem borger og kommune som en forudsætning for, at borgeren ikke alene informeres om de muligheder, der er for at indgå i inddragelsesprocesser, men også for at opbygge den tillid, som den videre inddragelsesproces kræver.

Det er vigtigt at være opmærksom på værdien af tillid mellem partnerne. Både, som ovenfor nævnt, til at sprede den nødvendige information, men også til at få adgang til miljøer, det ellers kan være svært for kommunen at nå ind til.

Flere af de personer, ETI har været i kontakt med i vidensindsamlingen, har oplevet succes med at benytte metoder til at bruge allerede eksisterende netværk i lokalområdet til at etablere kontakt og opbygge tillidsfulde forhold til private hjem, som led i en strategi for at udvikle blivende netværk og foreninger, samt disses evner til at inkludere lokale brugere og ressourcer. Dette aspekt af metoden fremhæves også i evalueringerne af Projekt Bydelsmødre. Her lægges der vægt på, at bydelsmødrenes særlige personlige forudsætninger kombineret med deres faglighed, skaber en tillid og tryghed hos målgruppekvinderne, som gør, at de henvender sig til bydelsmødrene med problemstillinger de ikke ville henvende sig til professionelle aktører med. Ligeledes konkluderes det, at Bydelsmødrenes rådgivning af kvinderne har haft udbytte i forhold til arbejde og uddannelse, kendskab til kommunale og beskæftigelsesmæssige tilbud, bedre kontakt mellem forældre og skole/dagtilbud, kendskab til lokale tilbud, børneopdragelse samt bedre trivsel hos kvinderne (Københavns Kommune 2010-1) (Københavns Kommune 2010-2) (Københavns

Kommune 2010-3). Miljøkonsulenterne og familieskolen i helhedsplanen for Sundholmskvarterets er eksempler på samme tendens til den individuelle kapacitetsopbygning af målgruppen.

Indsatser, der benytter metoder rettet mod en individuel kapacitetsopbygning af målgruppen, har vist sig særligt gode til at inddrage borgere med etnisk minoritetsbaggrund og socialt marginaliserede borgere, fordi det særligt er disse grupper, der oplever barrierer for deltagelse. Ved at opsøge disse borgere og indgå en dialog med dem, kan der etableres en tillid mellem kommunen og den enkelte borger. Flere af de interviewede fortæller, at der i dette møde finder en individuel opkvalificering af borgeren sted, således at borgeren i højere grad bliver i stand til at navigere i de kommunale systemer, bedre at forstå hvad der foregår i boligorganisationerne eller i områdefornyelsen og i højere grad motiveres til at indgå i de inddragende processer.

Annika Agger har konstrueret en "inddragelsesstige", som beskriver graden af indflydelse, som borgeren har i inddragelsesprocessen. Nederst på stigen er information af borgerne og øverst er den situation, hvor styring af konkrete projekter overlades til borgerne selv (Agger 2005). Pointen er, at de forskellige grader af inddragelse fordrer forskellige metoder, forskellige tilgange til borgerne og forskellige ressourcer fra kommune såvel som borgere. I Københavns Kommune har man arbejdet med samtlige trin på inddragelsesstigen og med en række forskellige metoder (Rambøll 2012). Den individuelle opkvalificering af borgeren, som nævnt ovenfor, kan indgå i en strategi for at få borgere flyttet op ad inddragelsesstigen.

Forskellige tilgange til borgerne

De forskellige forvaltninger har forskellige opgaver i forhold til borgerne. Dette skaber forskellige borgersyn, som kommer til udtryk gennem henholdsvis en individorienteret og en gruppeorienteret tilgang til borgerinddragelse (Als 2012)..

De forvaltninger, der er kendetegnet ved en individorienteret borgertilgang, løser opgaver, der fordrer en direkte og fortrolig kontakt med borgerne. Det er særligt de forvaltninger, der i deres serviceydelser og opgaveløsninger kommer meget tæt på borgerens privatsfære. Særligt Beskæftigelses og Integrationsforvaltningen (BIF), Socialforvaltningen (SOF) og Sundhedsforvaltningen (SUF) er præget af en tæt og fortrolig kontakt med den enkelte borger. I disse forvaltninger ses borgerinddragelse som individets mulighed for at få indflydelse på egen situation, eksempelvis at borgeren inddrages i den konkrete sagsbehandling omkring aktiveringsforløb, pensionsansøgning eller lignende.

De gruppeorienterede borgertilgange er omvendt karakteriseret ved at borgerne ansues som dele af grupper, der derfor kan repræsenteres af valgte repræsentanter eller kontaktes samlet i annoncer, informationsmateriale eller lignende. Det er særligt forvaltninger som Teknik og Miljøforvaltningen (TMF) og Kultur og Fritidsforvaltningen (KFF), der har dette borgersyn. I denne optik giver det god mening at udpege repræsentanter for eks. et geografisk område eller en boligform og herefter primært kommunikere med disse om et områdes udvikling.

Dette forhold har betydet, at der er stor forskel på de forskellige forvaltningers traditioner for borgerinddragelse i forhold til kommunale udviklingsprocesser. I nogle forvaltninger, som Børne og Ungeforvaltningen (BUF) og TMF har man gennem mange år været vant til at inddrage borgere gennem forældrebestyrelser eller områdestyregrupper, hvorimod andre forvaltninger som SUF og SOF, grundet deres individbaserede syn på borgeren, ikke har arbejdet indgående med borgerinddragelse som led i en overordnet udviklingsproces.

På grund af disse forskelle i tilgange til borgerne, kan det tværgående forvaltningssamarbejde være en udfordring for områdefornyelserne. Dette kommer til udtryk ved, at der ikke altid er enighed om relevansen af specifikke projekter.

Borgerens adgang til lokale beslutningsprocesser

Når Københavns Kommunes borgere skal inddrages i beslutninger vedrørende lokal udvikling, foregår det typisk gennem områdefornyelsen, lokaludvalget eller de boligsociale helhedsplaner. Disse instanser har mange overlap i forhold til målsætningen om at inddrage og inkludere borgerne i et lokalområdes fysiske og sociale udvikling, men adskiller sig grundlæggende gennem den organisatoriske opbygning og tilknytning.

Områdefornyelserne

Områdefornyelse er en af de strategier Københavns Kommune benytter, når nedslidte byområder med sociale problemer skal fornyes for at sætte en positiv udvikling i gang. Med udgangspunkt i Københavns Kommunes strategier og politikker samt de lokale aktører og beboernes erfaringer og ideer igangsættes en helhedsorienteret indsats, der består af en fysisk indsats, der har fokus på fornyelse af byrum og byfornyelse, og en social og kulturel indsats, der har fokus på ejerskab og brug af de offentlige byrum og institutioner, samt lokal kapacitetsopbygning. Denne indsats er baseret på en høj grad af borgerinddragelse.

De kvarterer, der skal undergå en områdefornyelse, udvælges af Københavns Kommunes Teknik og Miljøudvalg (TMU) på baggrund af en analyse og drøftelse mellem alle syv forvaltninger i tværkommunale fora. Udvælgelsen sker på baggrund af en række objektive kriterier. Disse kriterier har ændret sig over tid, men i dag kigges på 1) andelen af boliger under 60m², 2) andelen af boliger med installationsmangler, 3) andelen af beboere uden for arbejdsstyrken, 4) andelen af beboere med lav indkomst, 5) andel af beboere med lav eller ingen uddannelse og 6) andelen af private udlejningsboliger og andelsboliger (Als 2012).

Indsatsen i områdefornyelsen er struktureret omkring en styregruppe, der sammensættes af en række interessenter. Ud over repræsentanter for kommunens syv forvaltninger, sidder der repræsentanter for:

- Beboere opdelt efter almene lejeboliger, private lejeboliger, andels og ejerboliger
- Kultur og idrætslivet
- Frivilligforeninger
- Erhvervslivet
- Lokaludvalg
- Helhedsplaner i området
- Andre interessenter.

Styregruppen er ansvarlig for udarbejdelsen af en kvarterplan og de borgerinddragende processer, der ligger i forbindelse hermed. Det vil sige i den etårige udfærdigelse af planen og den femårige implementering. Styregruppen træffer de overordnede beslutninger, men selve projektudviklingen og borgerinddragelsen foregår i åbne arbejdsgrupper ved forskellige former for inddragelse af de lokale beboere og brugere (Als 2012).

Teknik og Miljøforvaltningen arbejder ud fra en bred inddragelsesstrategi. Dog er det er vurderingen i den kvalitative undersøgelse foretaget af Als research, at der fortsat er et udviklingspotentiale for de borgerinddragende initiativer i områdeløfterne. Dette skyldes blandt andet, at de inddragende initiativer målrettet borgere med etnisk minoritetsbaggrund, der har været igangsat, ikke i tilstrækkelig grad har været tilrettelagt efter en fastlagt strategi, men i højere grad har været planlagt fra gang til gang (Als 2012). Dette kan blandt andet henregnes til den ovenfor beskrevne forskel i borgertilgange i forvaltningerne, der nævnes som årsag til, at forvaltningerne ikke altid har evnet at kommunikere klart nok med hinanden om formålet med inddragelsen.

Lokaludvalgene

Det overordnede formål med lokaludvalgene er at skabe bedre sammenhæng mellem kommunens overordnede og lokale indsats. Således skal lokaludvalgene bidrage til den gensidige kontakt mellem

borgerrepræsentationen og bydelene og aktivt arbejde med temaer, der er væsentlige i den enkelte bydel, og bringe lokale interesser og behov videre til borgerrepræsentationen (Kommissorium for lokaludvalg).

Bydelenes lokaludvalg skal gennem inddragelse af borgerne udarbejde bydelsplaner, der danner udgangspunkt for den lokale bydelsstrategi og dermed, hvilken retning udviklingen af bydelen bør gå i fremtiden. Bydelsplanen er således en kanal, hvorigennem den enkelte borger har mulighed for at få medbestemmelse i forhold til den fremtidige udvikling i hans eller hendes bydel.

Lokaludvalgets opgave med at varetage lokale interesser fordrer således en høj grad af borgerinddragelse, der derfor udgør en central del af lokaludvalgenes opgavebeskrivelse.

Organisatorisk er lokaludvalgene styret gennem lokalt forankrede sekretariater, og er sammensat af valgte repræsentanter for lokale partiforeninger, erhvervsliv samt foreninger og Institutioner.

Helhedsplanerne

De boligsociale helhedsplaner kan beskrives som sociale udviklingsstrategier for de almene boligafdelinger, og retter sig således mod de sociale forhold i et boligområde. Den boligsociale helhedsplan er således geografisk begrænset til de enkelte boligafdelinger, hvor indsatsen foregår.

Den boligsociale helhedsplan bliver til i et samspil mellem de almene boligorganisationer i et givent område, kommunen og Landsbyggefonden. Ligesom med områdefornyelserne er formålet med helhedsplanen at igangsætte en positiv udvikling i problemramte boligområder og at forebygge en negativ udvikling gennem en forbedring af boligområdetets sociale forhold. Boligorganisationerne ønsker at højne den sociale profil i boligområderne ved at tiltrække og fastholde ressourcestærke borgere.

Andre aktører

Borgerne inddrages mange andre steder, i mange andre sammenhænge og på mange andre niveauer, end det her er blevet beskrevet, og i langt højere grad end det kan beskrives fyldestgørende i et dokument af denne karakter. Overordnet bør det dog nævnes, at der i kommunalt regi foregår inddragelse i alle forvaltninger og i stort set alle områder.

Børne og Ungeområdet er et eksempel på en kommunal borgerinddragelse, der har fungeret gennem mange år. Her inddrages forældre i forældrebestyrelser i skoler og fritidsklubber. På kultur- og fritidsområdet finder der ligeledes en borgerinddragelse sted gennem borgernes engagering i kulturhusenes kulturelle aktiviteter, gennem engagering i idrætsklubber, biblioteker og lignende.

Civilsamfundet, de frivillige foreninger og diverse ngo'ere er også eksempler på steder, hvor borgerinddragelse finder sted. Således konkluderes det eksempelvis i rapporten "Projekt Kommunen og Civilsamfundet" fra 2011, at samarbejde mellem kommune og civilsamfund kan bidrage til mere kvalitet, at samarbejdet kan medvirke til en positiv udvikling, og at samarbejdet styrker lokalsamfundet i form af netværk og øget samspil mellem forskellige grupper og personer, som ellers ikke mødes i andre sammenhænge (Socialministeriet 2011-1). Samtidig fremgår det af Socialministeriets Årsrapport for den frivillige Sociale indsats for 2010, at der er en høj tilfredshed med den frivillige sociale indsats, at 94% af svarpersonerne mener, at det frivillige sociale arbejde skaber en øget værdi for kommunens borgere, og at der er en mangfoldighed i denne værdi – at frivillighed både er noget, der kommer andre til gode, men også har en værdi for den enkelte aktive borger selv (Socialministeriet 2011-2)

Det er dog karakteristisk, at alle disse områder beretter om stort set samme barrierer for deltagelse i borgerinddragende aktiviteter, som findes i forhold til områdefornyelserne. Selvom der igennem årene er fremkommet en større forståelse for, hvordan borgerne engageres, står disse barrierer stadigvæk, og det er ambitionen, at ETI, gennem denne rapport, kan præsentere en række anbefalinger til, hvordan disse barrierer kan overvindes.

Kapitel 4: ETIs arbejde og anbefalingernes kontekst

Vidensindsamling

ETIs vidensindsamling til dette projekt er sket gennem dialogmøder, to undersøgelser samt diskussioner internt i ETI og mellem ETI og forskellige aktører i feltet om deres praktiske erfaringer med inkluderende borgerinddragelse. Der henvises bredt til "vidensindsamlingen", når der refereres til viden, som er fremkommet i drøftelser om praktikeres erfaringer.

1) Gennemførelse af dialogmøder:

Til hvert ETI-møde har der været inviteret relevante oplægsholdere med forsker- eller praktikerbaggrund. Den 10.02 havde ETI arrangeret et egentligt dialogmøde på Ressourcecenter Ydre Nørrebro (RCYN), hvor ETI og repræsentanter for RCYN og Haraldsgade Områdeløft mødte aktørerne på KTK-grunden samt seks inviterede oplægsholdere, her af en forsker, en repræsentant fra de statslige styrelser, en repræsentant fra områdefornyelserne, en fra helhedsplanerne og to fra Beskæftigelses og Integrationsforvaltningen, Københavns Kommune.

2) Undersøgelse 1: litteraturstudie:

Rambøll Management har gennemført et litteraturstudie for ETI. Rambøll blev bedt om at indsamle dokumenteret viden i form af rapporter, artikler og evalueringer om borgerinddragelse i områdebaserede indsatser i Danmark og England med særligt fokus på inddragelsen af etniske minoriteter.

3) Undersøgelse 2: kvalitativt studie af to områdefornyelser i København:

ETI har igangsat en undersøgelse af inddragelsen i områdefornyelserne for at supplere ETIs viden om det faktiske arbejde med borgerinddragelse i Københavns Kommune. Undersøgelsen blev gennemført af Als Research. Den fokuserer på Københavns Kommunes indsatser og erfaringer med inddragelse af etniske minoritetsborgere i hhv. Husum og Haraldsgade Områdeløft. De to områdeløft er udvalgt som case, fordi disse repræsenterer hhv. nye og gamle metoder og tilgange i områdeløftene.

Mod forventning viste det sig, at der foreligger meget lidt dokumentation, der fokuserer specifikt på etniske minoriteters deltagelse i borgerinddragende initiativer.

Rambøll Management har i deres litteraturstudie indsamlet tilgængeligt relevant materiale, som levede op til de udvalgskriterier, der i forvejen var opstillet af ETI-sekretariatet og Rambøll Management i fællesskab. Efterfølgende har netværket omkring Intercultural Cities (ICC) været involveret i at indsamle internationale rapporter om emnet. Dette arbejde bekræftede tendensen og viste, at der findes meget lidt forskningsmateriale, der specifikt fokuserer på etniske minoriteters deltagelse i borgerinddragende initiativer. Derfor er det vidensgrundlag, som ETI bygger sine anbefalinger på, i højere grad baseret på veldokumenteret praktisk erfaring end på forskningsbaseret materiale.

Hvorfor skal borgerne inddrages?

Som udgangspunkt kan det være relevant at stille spørgsmålet, hvorfor borgerinddragelse er vigtigt i et repræsentativt demokrati, hvor borgerne har indflydelse gennem valg til folketing og borgerrepræsentation? Hvorfor skal kommunen bekymre sig om, hvorvidt borgerne benytter de kanaler for indflydelse, der er stillet til rådighed?

Vidensindsamlingen har klarlagt fem årsager til, at inddragelse af borgerne er vigtig:

1) Inklusion forudsætter aktiv deltagelse

Borgerens deltagelse er central, fordi inklusion forudsætter borgerens aktive deltagelse (Københavns Kommune 2010-4). Ligeledes konkluderer en analyse af indvandreres politiske

deltagelse i Europa, at der er en stærk sammenhæng mellem repræsentativitet, deltagelse og demokrati. Når store grupper i samfundet er udelukket fra formelle kanaler til deltagelse i samfundet, fører det til demokratisk underskud. Det er således vigtigt for det lokale demokrati, at borgeren har mulighed for at deltage i og påvirke beslutninger, og at borgeren følelser sig forpligtet til at gøre det (Zapata-Barrero and Gropas, 2011).

2) Borgerne besidder vigtig viden

Borgerne har viden om lokale forhold, som er nødvendig for at sikre kvalitet i udviklingsarbejdet. Af ETIs vidensindsamling fremgår det flere gange, at de folkevalgte politikere mangler det lokale nichekendskab, som den gode lokale løsning kræver. Derfor er det også vigtigt, at alle borgere er repræsenteret (Rambøll 2012).

3) Borgerinddragelse skaber forankring

En god inddragelse af borgerne sikrer, at udviklingsprojekterne kan forankres på længere sigt. Hvis ikke borgerne føler et ansvar for de ting, der gennemføres, eller ønsker at benytte de tilbud, der udvikles, er der ingen fremtid for udviklingsarbejdet. De positive effekter, der forventedes at følge med udviklingsarbejdet, går derfor tabt (Rambøll 2012).

4) Borgerinddragelse giver kommunen adgang til lokale ressourcer

Inddragelse af civilsamfundet er en vigtig del af den kommunale opgaveløsning, fordi kommunen ikke kan løfte alle opgaver alene. Hvert enkelt byområde gemmer ressourcer i form af lokale kræfter, foreninger og frivillige, som kommunen kan få adgang til ved at inddrage borgerne i udviklingsprocessen (Rambøll 2012). Det kan være i form af kreative ideer til nye løsninger, i form af praktisk arbejde ved borgermøder mv. Det kan også ske ved, at lokale kræfter overtager driften af kommunale projekter eller noget helt andet. Som det formuleres i rapporten "Projekt Kommunen og Civilsamfundet" fra 2011, skal udviklingen mod større kommunalt samarbejde med civilsamfundet ikke alene ses som udtryk for manglende ressourcer. Udviklingen skal også ses som et redskab til at styrke den sociale sammenhængskraft, sikre bæredygtige løsninger og at udvikle virksomhedernes sociale ansvar (Socialministeriet 2011-1).

5) Borgerinddragelse skaber identitet, demokratisk dannelse og medbestemmelse

Borgeren opnår indflydelse på lokalområdets udvikling ved at tage del i det inddragende arbejde omkring udviklingsprocesser. Samtidig er det med til at skabe en lokal identitet og en demokratisk

dannelse, fordi borgeren udvikler sit kendskab til danske samfundsforhold og offentlige systemer, hvilket på sigt kan give en række andre fordele i forhold til borgerens mulighed for at få indflydelse på sit eget lokalområde (Rambøll 2012).

Barrierer for aktiv deltagelse

Den statistiske afdækning af, hvem der deltager, og hvem der ikke deltager i borgerinddragende aktiviteter fordelt på baggrundsdata som etnicitet, køn og alder, er meget begrænset (Rambøll 2012). Alligevel kan man give en karakteristik af deltagerne i de inddragende processer på baggrund af mindre undersøgelser, evalueringer af indsatser samt erfaringer fra dem, der arbejder med området til dagligt. Eksempelvis konkluderes det i Als Research evaluering af lokaludvalgene, at "det idealtypiske medlem af et lokaludvalg er mellem 40-60 år, etnisk dansk, har ingen hjemmeboende børn og er oftere mand end kvinde" (Als Research 2010). Det skyldes blandt andet, at de borgerinddragende processer kræver ressourcer og kompetencer, der i særligt omfang findes i denne gruppe, men der findes også en række barrierer for deltagelse såsom ekskluderende mødeformer og manglende tillid til, at det nytter noget at engagere sig. Borgere, der ikke har de kompetencer og ressourcer eller besidder den tillid deltagelse kræver, kan altså opleve barrierer for deltagelse i de borgerinddragende initiativer.

I vidensindsamlingen identificeres en række barrierer for deltagelse, hvoraf nogle opleves specifikt af eller i forstærket grad blandt borgere med etnisk minoritetsbaggrund.

Blandt de barrierer, der identificeres, er:

1. Skriftlige kundskaber

Aktiv deltagelse i borgerinddragende initiativer kræver ofte evnen til at kunne læse og forstå komplekse tekster. En stor del af de gængse mødeformer forudsætter deltagernes evne til at forberede sig på komplicerede forhold. Det kræver indsigt i og forståelse for flere forvaltningers synspunkter, og der er også ofte en stor mængde skriftligt materiale, som deltagerne forventes at kunne sætte sig ind i. Derudover udsendes dagsordener, informationsmails og andet, som forudsætter en skriftlig kunnen. Dette udgør en barriere for alle, der er usikre i skriftligt dansk, og forekommer således oftere blandt borgere med etnisk minoritetsbaggrund, socialt udsatte borgere og borgere med læsevanskeligheder (Rambøll 2012).

2. Ekspertaktivister

Nye deltagere, der ikke kender taktik, spilleregler og strategier for at få indflydelse i de forskellige borgerinddragende fora, kan føle sig ekskluderet af deltagere, der er rutinerede brugere af

inddragelsestilbuddene. I sin undersøgelse af de områdebaserede indsatser, identificerer Annika Agger forskellige typer af deltagere, heriblandt ”ekspertaktivister”. Ekspertaktivister er kendetegnet ved at være ressourcestærke og ved at have et mangeårigt engagement i deres lokalområde enten gennem foreningsarbejde eller lokalpolitisk arbejde. Ekspertaktivisterne har et stort netværk og en politisk knowhow, der betyder, at de kender spilleregler, taktik og strategier for at få indflydelse. Ekspertaktivister er et aktiv for de kommunale udviklingsprojekter, men kan også virke ekskluderende på nye deltagere, fordi deres manglende viden om forskellige processer og praksis tydeliggøres i samspillet med ekspertaktivisterne (Rambøll 2012).

3. Interessekonflikter

Interessekonflikter mellem deltagere kan virke ekskluderende på nogle. Ekspertaktivister indgår ofte i det lokale udviklingsarbejde med meget skarpt definerede interesser og repræsenterer ofte bestemte foreningers eller grupperes synspunkter. Det kan resultere i interessekonflikter mellem deltagerne, som kan virke afskrækkende på nye deltagere, som ikke har lyst til at indgå i konflikter, eller som er usikre på, hvad deres egen rolle i det taktiske spil er (Rambøll 2012).

4. Sproglige barrierer

Gode mundtlige danskundskaber har indflydelse på opfattelse af at kunne påvirke politiske beslutninger i lokalsamfundet. Ligesom skriftlige danskundskaber er en forudsætning for deltagelse, og dermed en barriere blandt skriftligt svage borgere, er mundtlige danskundskaber en forudsætning for at forstå, hvad der tales om på møder, og for at kunne ytre og formulere egne holdninger. Dette gælder i særlig grad for de møder, hvor der ikke anvendes tolk, hvilket vil sige langt størstedelen. Blandt gruppen af borgere med etnisk minoritetsbaggrund findes således en gruppe borgere, der oplever formulerings- og forståelsesmæssige barrierer for deltagelse i kommunale udviklingsprocesser. Ministeriet for Flygtninge og Indvandreres undersøgelse af medborgerskab i Danmark viser en sammenhæng mellem danskundskaber og opfattelsen af at kunne påvirke samfundet. Borgere med ringe danskundskaber har en ringe oplevelse af mulighed for påvirkning (Integrationsministeriet 2011).

5. Social/etnisk isolation

Ministeriet for Flygtninges og Indvandreres undersøgelse af Medborgerskab i Danmark viser, at etniske minoritetsborgere oplever en større grad af påvirkningsmuligheder, når de har et stort

netværk blandt borgere med etnisk majoritetsbaggrund. Således kan etnisk/ social isolation være en barriere for deltagelse blandt borgere med etniske minoritetsbaggrund, der lever i boligområder med høj koncentration af etniske minoritetsborgere (Integrationsministeriet 2011).

6. Kendskab til tilbud

Blandt de etniske minoritetsborgere findes grupper, der ikke indgår i sammenhænge, hvor de kan komme til at høre om de frivillige sociale eller borgerinddragende tilbud, hvorfor de reelt ikke har mulighed for at deltage (Integrationsministeriet 2011). Flere undersøgelser peger på de etniske minoritetsborgeres manglende kendskab til de eksisterende indsatser og muligheder som barriere for deltagelse (Rambøll 2012).

7. Manglende tillid

Nogle borgere har et syn på kommunen, der er præget af mistillid og skepsis. For en borger, som har oplevet kommunen som en udøvende myndighed, der eksempelvis har skåret i kontanthjælp eller lignende, kan det være svært at forholde sig til, at kommunen også kan være en samarbejdspartner, der er interesseret i den enkelte borgers holdninger til placering af parker og legepladser (Als Research 2012).

Her står barriererne oplyst som isolerede entiteter. Det er dog vigtigt at være opmærksom på, at de enkelte barrierer sjældent optræder alene, og at de ofte hænger sammen. Tilstedeværelsen af disse barrierer skaber til sammen et billede af, at det ikke er alle kommunens borgere, der reelt har mulighed for at deltage. Derfor er der behov for at gøre opmærksom på, at lige adgang til indflydelse i visse tilfælde kræver en differentieret indsats.

Ressourcer til deltagelse

Ligesom der kan opstilles en række barrierer for deltagelse, kan man opstille de ressourcer, der fordrer en succesfuld deltagelse. I sin Ph.d. fra 2005 oplister Annika Agger således tre generelle ressourcer, som i større eller mindre grad må besiddes, hvis den enkelte borger skal kunne indgå i de inddragende processer. Disse ressourcer er:

1. Vidensressourcer

De deltagende borgere kommer med meget forskellige vidensforudsætninger. Nogle har en faglig viden gennem deres arbejde eller uddannelse, mens andre har en politisk viden og indsigt i, hvordan man begår sig i de politiske systemer. Denne viden kan både være formel og uformel. Stor

politisk og faglig viden gør det nemmere at begå sig og opnå resultater i områdefornyelserne (Agger 2005).

2. Relationelle ressourcer

De relationelle ressourcer kan beskrives som netværk, hvorigennem borgeren kan opnå adgang til materielle ressourcer, viden og magt. Aktørerne kan anvende disse netværk i og uden for den formelle planlægningsproces. Netværk er med til at skabe institutionel kapital, og rummer de kollektive evner, som aktørernes relationer og alliancer udgør i konkrete kontekster (Agger 2005).

3. Tidsmæssige ressourcer

Tid til deltagelse er en vigtig ressource. Således viser Annika Aggers undersøgelse, at der blandt de deltagende er en relationel overvægt af borgere uden for arbejdsmarkedet, og at det er meget svært at engagere borgere med små børn (Agger 2005).

Denne opdeling i ressource typer viser ligeledes, at der for de inddragende udviklingsprojekter kan være ræson i at rekruttere målrettet efter folk med disse ressourcer. Blandt borgere, der traditionelt betegnes som resourcesvage, kan eksempelvis være borgere med få vidensressourcer, men med store relationelle og tidsmæssige ressourcer, som efter en mindre oplæring i de grundlæggende forhold vedrørende kommunale beslutningsprocesser, ville udgøre store ressourcer for de borgerinddragende indsatser.

Litteratur

Agger, Annika 2005 *Demokrati og Deltagelse: et borgerperspektiv på kvarterløft*, Ph.D afhandling, SBI

Als Research 2010 *Evaluering af lokaludvalgene i København*

Als Research 2012 *Undersøgelse af borgerinddragelsesinitiativer i Københavns Kommune med fokus på udvalgte områdebaserede indsatser*

Inklusionsbarometret: www.kk.dk/inklusionsbarometer

Integrationsministeriet 2011 *Medborgerskab i Danmark: Regeringens arbejdsgruppe for bedre integration i Danmark*, Rapport

Kommisorium for lokaludvalg: www.kk.dk/politikogindflydelse

Københavns Kommune 2010-1 *Slutevaluering af projekt Bydelsmødre, Sjælør/ Kgs. Enghave*

Københavns Kommune 2010-2 *Slutevaluering af projekt Bydelsmødre, Akacieparken/ Bispebjerg*

Københavns Kommune 2010-3 *Slutevaluering af projekt Bydelsmødre, Tingbjerg/ Utterslevhuse*

Københavns Kommune 2010-4 *Bland dig i byen: Medborgerskab + Inklusion*

Rambøll 2012 *Byens Borgerinddragelse: Litteraturstudie, Rapport*

Socialministeriet 2011-1 *Projekt kommune og civilsamfund: En erfaringsopsamling fra 19 kommunale projekter, Rapport*

Socialministeriet 2011-2 *Den frivillige sociale indsats: Årsrapport 2010*

Zapatara-Barrero, Richard and Gropas, Ruby 2011 *Active Immigrants in Multicultural Contexts: Democratic Challenges in Europe* i "European Multiculturalisms: Cultural, Religious and Ethnic Challenges"

Triandafyllidou, Anna, Modood, Tariq og Meer, Nasar (ED), Edingburgh University Press